

J. KARŁOWICZ, A. KRYŃSKI, W. NIEDŹWIEDZKI

SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO

Co znaczy słowo? Znaczenie leksykalne jako suma wszelkich możliwych znaczeń wyrazu

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film edukacyjny](#)
- [Film edukacyjny](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Fragment strony *Słownika języka polskiego. T. 2, H-M*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1902

Źródło: domena publiczna.

Nawet najbardziej czytanej osobie nie raz zdarzyło się trafić w tekście na słowo, którego znaczenie było dla niej niejasne. Nie rozumiejąc niektórych wyrazów, nie potrafimy w pełni pojąć kontekstów, w jakich się pojawiają. Dlatego tak ważny jest nawyk sprawdzania znaczeń trudnych czy problematycznych słów. Możemy to zrobić, sięgając po słownik języka polskiego.

Twoje cele

- Poznasz typy znaczeń wyrazów.
- Skorzystasz z różnych typów słowników.
- Rozpoznasz różnicę między właściwym a przenośnym znaczeniem danego wyrazu.

Przeczytaj

Leksemy

Wyrazy, abstrakcyjne elementy systemu słownikowego, to **leksemy**. Całościowy zasób wyrazów danego języka nazywa się leksyką. Porządkowaniem i opracowywaniem leksemów zajmuje się leksykografia, czyli dział językoznawstwa skupiony na teorii i praktyce tworzenia słowników. To właśnie słownik powinien być dla nas pierwszą instancją w wypadku nierozumienia znaczenia jakiegoś słowa lub możliwych użyciach.

Znaczenie leksykalne, nazywane też potencjalnym, istnieje w opozycji do **znaczenia tekstowego** (kontekstowego, aktualnego). W przeciwieństwie do tego ostatniego, realizowanego w mowie i uzależnionego od kontekstu składniowego czy sytuacyjnego, znaczenie leksykalne przysługuje **leksemom**, czyli jednostkom systemu językowego. Jest sumą wszystkich potencjalnych znaczeń danego wyrazu, zarówno **znaczeń właściwych**, jak i **znaczeń przenośnych**. Współczesna **semantyka** bada konteksty, w jakich słowo może się pojawiać, oraz konteksty, w jakich nie da się go użyć bez efektu **dewiacyjności** wypowiedzi. Dzięki temu można w miarę dokładnie scharakteryzować **leksem** pod kątem jego znaczeń.

Obok znaczenia leksykalnego mówi się także o znaczeniu strukturalnym, przysługującym **derywatom** słowotwórczym.

Znaczenie strukturalne derywatu to suma znaczenia bazy słowotwórczej i znaczenia formantu. Dla przykładu wyraz „fryzjerka” to ‘osoba płci żeńskiej zajmująca się zawodowo stryżeniem lub czesaniem włosów’ (zob. hasło fryzjer na: <https://sjp.pwn.pl/sjp/fryzjer;2460273.html>). Sufiks nazw żeńskich -ka dodaje do znaczenia podstawy słowotwórczej fryzjer element semantyczny żeńskości.

Znaczenie realne a znaczenie etymologiczne

W opozycji do znaczenia realnego, tzn. ujętego **synchronicznie** (na określonym etapie ewolucji języka), wyróżnia się znaczenie etymologiczne, czyli znaczenie pierwotne. Takie znaczenie jest rekonstruowane na podstawie m.in. zabytków piśmienniczych z minionych epok oraz danych porównawczych z innymi języków. Naturalne w językach żywych jest zjawisko zmian semantycznych, poszerzeń lub zawężeń pola semantycznego. Takie zmiany poprzedza upowszechnienie danego wyrazu w nowych, nietypowych dotąd użyciach. By jednak nowe znaczenie weszło w skład znaczenia leksykalnego, potrzeba nie tylko naporu uzusu, ale też akceptacji innowacji przez normę.

Użytkownik języka polskiego, który chce poznać znaczenie leksykalne danego wyrazu, powinien sięgnąć do słownika języka polskiego. Hasło słownikowe składa się z kilku elementów, m.in. a) znaczenia wyrazu, b) kwalifikatora, czyli skrótu informującego o zakresie bądź nacechowaniu wyrazu w określonym znaczeniu. Hasło *długi* w *Słowniku języka polskiego* PWN wygląda następująco:

długi

1. «mający znaczny wymiar wzdłuż»
2. «ciągnący się na dużą odległość»
3. «mający pewien wymiar liniowy od punktu do punktu, np. *Robak długi na dwa milimetry.*»
4. «trwający znaczny czas»
5. żart. «o człowieku: wysoki»

<https://sjp.pwn.pl/sjp/dlugi;2452549.html>

W *Słowniku języka polskiego* PWN mamy podane definicje bez ich poparcia przykładami użycia. To sprawia, że użytkownik języka nadal może mieć problem z poprawnym stosowaniem tego słowa.

Bardziej rozbudowanym słownikiem jest WSJP, czyli *Wielki słownik języka polskiego* (dostępny pod adresem: <https://wsjp.pl/>). Po wpisaniu szukanego hasła otrzymujemy listę wyników, z której wybieramy ten, który nas interesuje. Kliknięcie przenosi nas do listy znaczeń, które są schematycznie ujęte jako przykładowy kontekst:

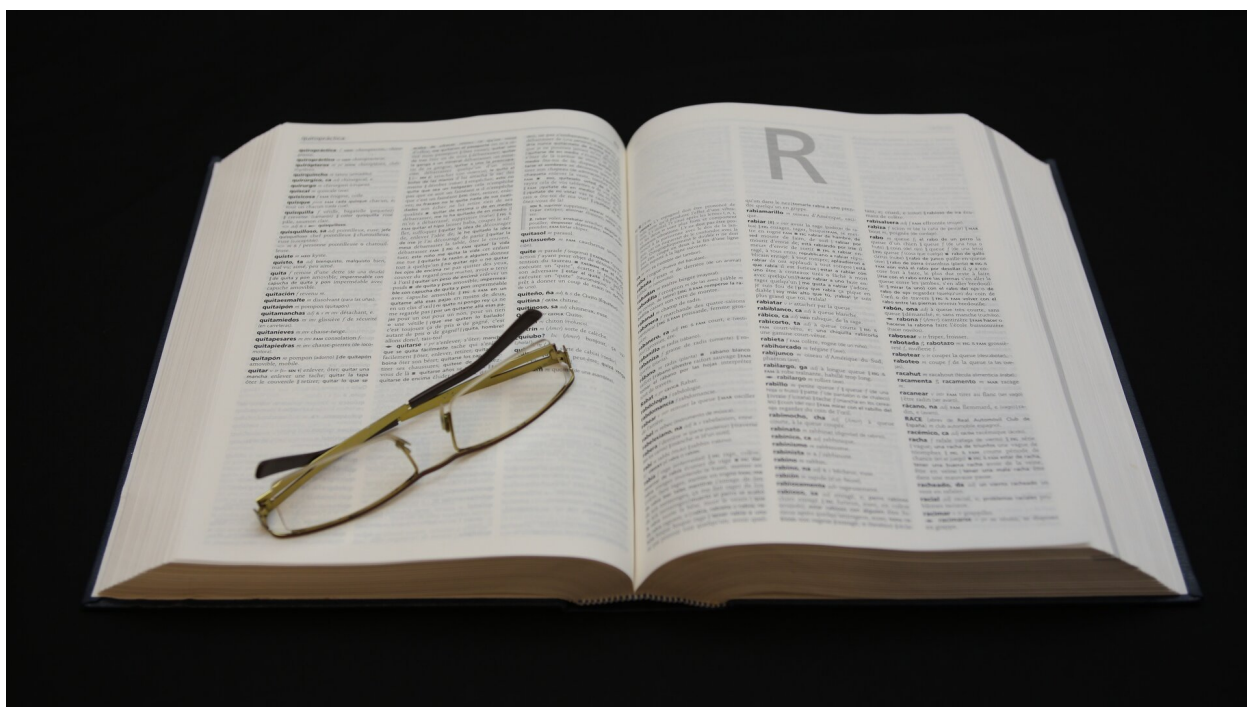
długi

1. odcinek
2. namysł
3. długie lata

- 4. tekst
- 5. chłopak

Po wybraniu jednego z punktów pojawia się definicja wyrazu, np. dla punktu 1. definicja brzmi: „mający dużą rozciągłość w jednym podstawowym dla siebie i funkcjonalnie najistotniejszym wymiarze przestrzennym”, a dla punktu 5.: „pot. żart. wysokiego wzrostu”.

Poza samą definicją w WSJP możemy sprawdzić: kwalifikację tematyczną, relacje znaczeniowe, połączenia (tzw. kolokacje), przykładowe cytaty z użyciem tego słowa, odmianę, składnię, etymologię oraz ewentualne skróty.

Podstawy i szczegółowość opisu w różnych słownikach zależą od intencji i decyzji autorów danego opracowania leksykograficznego. Zasadniczo przeciętny użytkownik języka polskiego sięga do słownika w celu poznania znaczenia leksykalnego danego wyrazu, ujętego kompaktowo, bez naddatków, w których można się zgubić. Dlatego popularnością cieszą się słowniki tworzone z myślą o statystycznym odbiorcy, słowniki o prostej i przejrzystej konstrukcji.

Źródło: domena publiczna.

Słownik

derywat

(łac. *derivatio* – odwrócenie, wyprowadzenie) – wyraz powstały w wyniku derywacji, czyli słowotwórstwa

dewiacyjność

niezgodność z regułami systemu językowego

diachronia

(gr. *día* – przez, *chrónos* – czas) – badanie ewolucji, historii języka

leksem

wyraz jako element systemu językowego danego języka

leksyka

całościowy zasób wyrazów danego języka

semantyka

(gr. *sēmantikós* – znaczący) dział językoznawstwa, którego przedmiotem jest analiza znaczeń wyrazów

synchronia

(gr. *syn* – razem, *chrónos* – czas) – badanie języka z perspektywy statycznej, na określonym etapie jego rozwoju

znaczenie przenośne

znaczenie wtórne wobec właściwego, efekt metaforyzacji, np. leniwiec jako człowiek leniwy

znaczenie tekstowe

znaczenie realizujące się w użyciu, jednostkowe; opozycyjne do znaczenia leksykalnego

znaczenie właściwe

znaczenie prymarne wobec przenośnego, np. leniwiec jako zwierzę

Trwa wczytywanie danych ..

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DxqTP9qOf>

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Znaczenie leksykalne jako suma możliwych znaczeń wyrazów*.

Polecenie 1

Przedstaw różne koncepcje znaczenia, o których wspomina ekspertka w swoim wykładzie.

Polecenie 2

Wyjaśnij, czym jest trójkąt semiotyczny.

Polecenie 3

Zdefiniuj znaczenie słownikowe wyrazu.

Film edukacyjny

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DyzZPVoDc>

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Znaczenie leksykalne jako suma możliwych znaczeń wyrazów*.

Polecenie 1

Wyjaśnij, czym różni się znaczenie podstawowe od przenośnego.

Polecenie 2

Zdefiniuj znaczenie pierwotne. Podaj synonim tego terminu.

Polecenie 3

Wypisz wszystkie przykłady, które omówiła ekspertka. Zapisz ich znaczenie współczesne i pierwotne.

Polecenie 4

Wyjaśnij, czym jest konotacja znaczeń.

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz właściwe znaczenie strukturalne wyrazu *piłkarz*.

☐ ktoś, kto zajmuje się zawodowo grą w piłkę nożną

☐ ktoś, kto zawodowo piłuje drewno

☐ ktoś, kto jest związany z piłką

Ćwiczenie 2

Dopasuj skróty kwalifikatorów do ich rozwinięć.

pot.

potocznie

żart.

wulgarnie

wulg.

przestarzałe

przest.

żartobliwie

dawn.

dawniej

Ćwiczenie 3

Połącz w pary.

znaczenie leksykalne

system językowy

znaczenie tekstowe

użycie języka

Ćwiczenie 4

Zaznacz, jakie znaczenie jest opozycyjne wobec znaczenia właściwego.

☐ przerośne

☐ etymologiczne

☐ strukturalne

Ćwiczenie 5

Które znaczenie jest związane z pochodzeniem wyrazu? Zaznacz odpowiedź.

☐ strukturalne

☐ etymologiczne

☐ realne

Ćwiczenie 6

Napisz, skąd najłatwiej uzyskać wiedzę o znaczeniu leksykalnym wyrazu.

Ćwiczenie 7

Zaznacz właściwą definicję kwalifikatora słownikowego.

- ☐ informacja w postaci skrótu, podawana przed definicją w encyklopedii, wskazująca na nacechowanie danego wyrazu
- ☐ informacja w postaci skrótu, podawana przed definicją w słowniku lub encyklopedii, wskazująca na nacechowanie danego wyrazu
- ☐ informacja w postaci skrótowca, podawana przed definicją w słowniku lub encyklopedii, wskazująca na nacechowanie danego wyrazu

Ćwiczenie 8

Napisz, w jakim znaczeniu, właściwym czy przerośnym, zostało użyte słowo „ogon” w podanym niżej zdaniu.

Skręcił w boczną uliczkę, żeby zgubić ogon.

Dla nauczyciela

Autor: Maria Gniłka-Somerlik

Przedmiot: Język polski

Temat: Co znaczy słowo? Znaczenie leksykalne jako suma wszelkich możliwych znaczeń wyrazu

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

1) rozróżnia pojęcie stylu i stylizacji, rozumie ich znaczenie w tekście;

4) określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; odnosi wskazane zjawiska do współczesnej polszczyzny;

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przymków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;

8. posługuje się słownikami ogólnymi języka polskiego oraz słownikami specjalistycznymi (np. etymologicznymi, frazeologicznymi, skrótów, gwarowymi), także w wersji on-line;
11. korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto rozumie proces kształtowania się systemu gramatycznego i potrafi wskazać jego elementy we fleksji, fonetyce i składni.
2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
 - 1) rozumie i wyjaśnia różnicę między etymologicznym a realnym znaczeniem wyrazu;
4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto stosuje podstawowe zasady pisowni polskiej (fonetyczną, morfologiczną, historyczną i konwencjonalną) w zachowaniu poprawności zapisu wypowiedzi.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wymienia i charakteryzuje typy znaczeń wyrazów;
- rozróżnia przenośne, etymologiczne i właściwe znaczenie wyrazu;
- korzysta z różnych typów słowników;
- wyjaśnia zależności między różnymi typami znaczeń.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- metoda aktywizująca – spacer klasowy.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją

Nauczyciel przed lekcją kompletuje rekomendowane przez Radę Języka Polskiego słowniki:

- Bańko M., *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Warszawa: PWN, 2006.
- Bańko M., *Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych*, Warszawa: PWN, 2010.
- Długosz-Kurczabowa K., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2009.
- *Wielki słownik ortograficzny*, red. E. Polański, PWN, 2019.
- *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa: PWN, 2004.

Ponadto nauczyciel może przygotować do wyświetlenia internetowy słownik Instytutu Języka Polskiego PAN: wsjp.pl

Faza wprowadzająca

Nauczyciel rozdaje uczniom wybrany słownik. Zadaniem uczniów jest wybranie dowolnego hasła i przyjrzenie się budowie definicji. Następnie nauczyciel pyta uczniów, czy na bazie tej definicji są w stanie rozpoznać różne znaczenia danego słowa, jeśli tak – jakie czynniki wpłynęły na znaczenie tych słów. Ze względu na rodzaj słownika odpowiedzi na tak postawione pytanie mogą być różne (np. w przypadku słownika etymologicznego uczniowie powinni dostrzec różnicę między znaczeniem współczesnym a dawnym). Po ogólnoklasowej dyskusji na ten temat nauczyciel informuje uczniów, że będą dziś omawiać przede wszystkim znaczenie leksykalne wyrazów. Następnie prezentuje „Wprowadzenie” do lekcji, jej cele i zapisuje temat na tablicy.

Faza realizacyjna

Uczniowie zapoznają się z treścią sekcji „Przeczytaj”, skupiając swoją uwagę przede wszystkim na terminie „znaczenie leksykalne”. Następnie zapoznają się z dwuczęściowym multimedialnym, w którym ekspertka podając odpowiednie przykłady, tłumaczy różnice między typami znaczeń. Warto by uczniowie pracowali wspólnie nad poleceniami, natomiast ćwiczenia można potraktować jako powtórzenie informacji z sekcji „Przeczytaj”.

Faza podsumowująca

Uczniowie przystępują do pracy twórczej. Na podstawie zdobytej wiedzy tworzą hasło słownikowe znanego im wyrazu (może pochodzić ze slangu młodzieżowego). Mogą wzorować się na budowie hasła zaproponowanego przez internetowy słownik PAN: wsjp.pl. Ważne, by hasło zawierało wiele wariantów znaczeń, które można ze sobą zestawić.

Materiały dodatkowe:

- Bańko M., *Słownik dobrego stylu, czyli wyrazy, które się lubią*, Warszawa: PWN, 2006.
- Bańko M., *Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych*, Warszawa: PWN, 2010.
- Długosz-Kurczabowa K., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: PWN, 2009.
- Słownik Instytutu Języka Polskiego PAN: wsjp.pl
- *Wielki słownik ortograficzny*, red. E. Polański, PWN, 2019.
- *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa: PWN, 2004.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą wykorzystać multimedialny „Film edukacyjny” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.